

Людина покiрна

Леонiд Мосендз

(HOMO LENIS)

— Ви хочете мати характеристику так званої культурної людини? Добре! Ось вона: гомо леніс — людина покiрна...

І Давид зупинив на кожному з нас свій переконливий погляд.

Казати чи властиво прорікати парадокси більшої чи меншої вартости було Давидові найбільшою насолодою й навіть його привілеєм. Ми не протестували проти цього привілею, бо поперше, Давид був незмінним головою клубу, якому слово належало не в чергу й без обмеження. А подруге, — сидіти часом мовчки в заїзді "У підтоптаних парубків" не така вже й велика приємність. А за виголошенням парадоксу пішли зараз же Давидові пояснення й обґрунтування. Для цього ми й збиралися.

До речі: заїзд називався "У кавалерів", але Давид перейменував його на "Підтоптаних парубків". Ми й у цьому випадку з ним не сперечалися. Бо хто ж і ходить до шинку між восьмою та дванадцятою годинами вечора, як не такі підтоптані парубки, як ми, — говорили про нас заздрі язики, до клубу не приналежні.

Пересвідчившись поглядом, що ми добре второпали його раптове твердження, Давид завзявся його обґрунтуванням.

— Коли це з минулого знаєте ви такі випадки, щоб людство давалося так покiрно, так безгласно й сіро, en gros сказав би я, мордуватися, як не в сучасне століття?.. Велика європейська війна!.. Всі, без виключення всі народи йшли до неї як вівці на різню, як подорожні до каси за квитками на потяг. І чим культурніша нація — тим ніби більше вона виявляла покори й послуху. Так-таки аж у чергу ставали на кровопуск...

Найбільш культурно відсталі країни вийшли з війни найскорше. Ви скажете, що вони не вгомонилися ще й досі? Ну, та це вже інша справа. Почати то вони почали нову різанину, але в тім новім їхнім розгاردіяші більше вже значно більше індивідуальної ненависти чи стремління, аніж в європейській війні. Там усе те взаємонищення мало суворо-систематичний, механізований напрям, тут же — була війна кожного з усіма, безтолоч, безголов'я й безлад впрост плянетарного масштабу.

Та не в цьому справа. Я хочу підкреслити лише високу організованість, систематичність і механізацію нищення, що так характеристичні були для великої війни. І в тім, що революція вибухла саме в час отого пляномірного взаємонищення, вважаю зайвий доказ моєї характеристики культурної людини: покiрність, слухняність у всім ході життя, починаючи від моди й кінчаючи смертю...

Візьміть ви дику тварину. Інстинктом чує смерть.. утікає або бореться з загибiллю до загину. Вовк лягає на спину й об'юшений кров'ю вишкірює зуби, ведмідь втулюється задом у хащі й борониться до останнього. Та що там ведмідь! Навіть миша починає кусати, коли її вже напівзадавлену тягнуть з пастки. Одна лише вівця трохи помагає та й підставляє шию... Бо то ж свiйська, культурна тварина!... А де ви тепер знайдете на

світі диких овець? Бачив, здається, раз Пржевальський, та й то, мабуть, з п'яних очей..

Отже вся та велика воєнна епопея й усі наступні революції з їхнім терором тому лише й ударили так міцно по культурі, що основою її є покора: жертви звикли до законности, до порядку, до системи. Мовчки й у чергу ставали чи то під кулю чекіста, чи то під кулемет. Тьху!...

Давид аж плюнув з нехіті:

— Культуру, що дає себе так легко нищити, що виховує таких вівце-людей, — і культурою не рахував би! ... Знав же я лише одну справді культурну людину, яка згинула не по-культурному. Я вам цей випадок розкажу...

— Ви знаєте Крас? Звичайно ж, знаєте... Велика залізнична станція, могутній залізничний вузол... Завжди Содома паротягів, гудків, вагонів, стрілок, диму й руху. Дивлячись на всю ту переплутану мережу залізничного життя, я завжди дивувався, як можна ним керувати. Дивуюся й досі. Але знаю, що керують...

На Красі одним з таких керівників був інженер Калер. Уже його зовнішність, здається, давала йому право на відповідальну посаду. Могутня по— стать шахтєра, пронизливий зір, ковані риси обличчя, глибокий голос... До того ще не абиякий інтелектуальний розвиток.

Ми були знайомі. І коли я часом дивувався усій систематизованості залізничного діла, він тільки посміхався й переконливо гуркотів:

— Організація, система, розум...

— А коли система порушиться, розум схибить? Що тоді?

— Не порушиться! Ми витримаємо!...

Хто це "ми", — Калер не пояснював.

Але з впевненої твердості його тону я вгадував, що він має на думці сотні тих сильних, дисциплінованих і звиклих до механічного порядку працівників, які тримають організацію великих життєвих артерій і не дають їм загинути... Не з яких— будь високих цілей, а просто із звички до порядку, норми, із звички до виконання й удержання в рівному темпі раз налагодженого механізму, із звички до зовнішньої культури.

Пам'ятаєте всі ви також добре, як зразу змінився темп залізничного життя під час війни. Мені, що в цьому нічого не розумію, і то здавалося, що він прискорився сказано. І тоді я мав нагоду зустрічатися з Калером. Він абсолютно не змінився. Тільки працював ще більше й якимось у високій мірі був задоволений з своєї праці.

— Ви тільки подумайте, — казав він, — яка це насолода! Бачити, знати, що праці ще збільшиться, що вона ускладниться, і відчувати, що вистачить сили ще на більший темп її, вистачить сили тримати її в руках і керувати нею. Ця свідомість дає мені найбільшу насолоду...

І Калер цілими днями пропадав у глибині корпусу управління.

Але нарешті все луснуло. І з таким гуркотом, що навіть мертві обернулися в могилах. Ви пам'ятаєте кінець 17-го початок 18-го років! Пам'ятаєте тую розбещену хвилю диких звірів, що по-звіряче запротестувала проти покори, порядку, проти

заведеного механізму й кинулася заплавою з заходу на схід... кожна звірюка до свого леговища... Калерова самовпевненість захиталася...

— А що буде тепер? — запитував я. — Рипить ваш механізм, зметуть його ці хвили!...

— Може, може... Але зметуть разом з нами... зі мною... Та зметуть не покірного й уступливого, а в боротьбі! Я не дамся! Хай же спробують

І спробували.

Упродовж двох останніх місяців сімнадцятого року Крас був упрост заплавлений людським потоком, що без стриму плив додому. Вимагали вагонів, паротягів, одправки потягів не в чергу... Все якнайскорше, зараз же, аби хутчій від'їхати якнайдалі від західньої, зораної лопатами й набоями смуги землі.

Налагоджений механізм розвалювався на очах. До Красу доходили відомості, що на тих, або інших залізничних вузлах розбещені маси самі бралися за справу свого пересування, коли управління не могло задовольнити їхніх негайних вимог. Самі складали потяги, самі керували ними. І перевантажені валки сунули без порядку й системи, як розбурхані зі сну гадюки.

Машини руйнувалися, осі горіли, вагони, по— тяги злітали під насипи... А керівники діла були безраді й безпомічні перед многоголовим хижим звірем, який нарешті ліг на спину й почав ляцати зубами.

Звір покоштував і крові. На Красі довідувалися про розправи над керівниками залізничного діла на інших вузлах, доходили відомості про повішаних на ліхтарнях, застрілених, або просто затовчених на смерть, чи спалених у паротягових печах,

Калер схуд і змарнів, але міцно тримав у руках переляканий залізничний персонал і геройськими зусиллями стримував хвилю, що заплавления його володіння.

На Красі ще не було ексцесів, персонал ще тримав у руках керму діла... І юрба, що сунула на схід, ще під'їжджаючи до станції, знала що на Красі є ще сліди зненавидженого порядку, а над цим порядком стоїть такий Калер, старорежимник, інженер...

Калерове ім'я знали по всій лінії. Його ненавиділа розбурхана юрба, що заливала сірою хвилею кутки станції, але підлягала його розпорядженням. І потяги з Красу відходили в міру потреби, не перевантажені, машини не псувалися. Сіра маса чекала черги й сваволі виявляла лише на безконечних мітингах глухими погрозами проти Калера.

Убогий, переляканий залізничний ревком завжди в скрутних випадках ховався за Калерові плечі, а тому раз-у-раз щастило заспокоювати численні делегації, що приходили за потягами від різних штабів, полків, батерій, чи дивізій. Але настрої мас що день ставав вибуховішим. До Різдва залишилося кілька днів. Мітинг ішов за мітингом, погрози на Калерову адресу ставали все зліснішими. Але ніхто не відважувався виступити проти нього активно. У саму повінь мітингових погроз з'являвся звичайно безстрашний Калер... Уже сама його могутня постать та глибокий, переконливий тон голосу викликали в тількищо злісно-агресивній юрбі заспокоєні оклики: "правильно, правильно!".

Було 24-го грудня. Я зайшов на двірце, і перший, кого я зустрів із знайомих, був Калер. Він кудись поспішав і похапцем стиснув мені руку:

— Іду на вантажну рампу. Там пристав ешелон з Долини. У Долині вони розбили двірце, вбили начальника, що не хотів пустити їхнього потягу без черги, і з'явилися сюди. Тут їх ставлять у чергу. По телефону мене викликали туди. На рампі всі перелякані. Поспішаю!...

Я хотів затримати Калера, але він зробив кілька кроків, упірнув між вагони й уже зник. А я по— прямував довшою дорогою теж до рампи.

Довга, одноманітна вантажна рампа посіріла від вояцьких шинель. Від юрби долітав грізний гуркіт та вітер доносив мішанину запахів: людського поту, чобіт, вогкості, шинель, хліба й махорки, — запахів, що так властиві скупченій військовій масі.

Моя напіввійськова, зпролетаризована зовнішність дуже сприяла тому, що я міг вільно обертатися серед натовпу, не звертаючи нічиєї уваги,

Уже перше моє враження було таке, що має скоїтися щось незвичайне: звір спробував крові й хотів її ще. Треба було тільки сигналу. Поки ж що мітингували.

Якийсь здоровий, як дуб, сибіряка з рештками колишніх відзнак на наплечниках, стояв на артилерійській скрині й кидав у натовп усю злісну неохайність і безглузду скаженість мітингових доказів. Мені було нудно й жахливо.

Ви ж пам'ятаєте подібні мітингові промови. У ній було все: триста років висмоктування крові... утиски... катьолок... робітники... революція й контрреволюція... Взагалі всі заклики й гасла роздратованої примітивної людини, що не знає й не може підшукати слів і виразів для вислову своєї розбурханої підсвідомої жадоби. Тому вона накопичує злість на наївність, безглуздий патос на нудьгу, безсоромність на родинну ніжність...

Юрба дихала в один такт з промовцем. Вона бачила його очима свої далекі домівки, від яких якась многоголова безлика буржуазія, якась дідьківська почвара-контрреволюція тримала їх так довго на віддалі тисяч кілометрів і ще тут, на поворотнім шляху, ставить перепони..

Уже при загальному реві: "правильно, правильно", була прийнята резолюція йти до депо й силоміць узяти паротяг. Уже юрба, брязкаючи рушницями, хитнулася рухом, як на скриню вискочив Калер. Він був у чорному залізничному плащі, з відзнакою на кашкеті, чисто виголений, увесь уосіблення волі й дисципліни, так зненавиджених розбещеним гуртом.

Юрба спинилась, на мент притихла й вибухнула скаженим вульканом довго стримуваної жадоби крові: Калера пізнали. Я почув лише перші його слова:

— Товариші! — Далі Калерів голос стратився в гуркотливій лявіні революційної ненависти. Треба було справді грому й бурі, щоб перегаласувати натовп...

Ще від Калера долетіло до мене кілька слів. І враз коротким штовханом натовп хитнувся в бік скрині, і Калер зник:

— Смерть йому! Кров п'ють!... Контрреволюція!... Буржуї...

Юрба як стрибнула, так ураз і спинилась. Затягнений у середину, я опинився

близько ліхтарного стовпа біля рампи. Під стовпом також опинилася гарматна скриня, а на ній кілька скриньок від набоїв.

На скриньку кількадесять хижих рук висадили враз Калера, над ним задряпалась по стовпу людська ошинелена малпа з мотузком у зубах.

Мій мозок закам'янів. Пригнічуюча свідомість безпорадності й сором безсилля притиснули тім'я...

Але Калер стояв на ешафоті нерухомо й рівно та дивився гордовито кудись далеко понад головами юрби. Тільки обличчя побіліло, та очі стали більшими. З підборіддя стікав на розшарпану, розхристану шинелю струмочок крові.

Шинельна малпа спустила мотузок з ліхтарні, сибіряка нахлиснув аркан на шию Калерові. Малпа підтягнула мотузок. Юрба шпурляла в жертву найогидніші вигуки... Я вже не відчував ані свого тіла, ані оточення й тільки не відривав очей з Калера.

Тільки-но вибити з-під ніг маленькі скриньки, на яких стояв Калер, і на мотузці загойдається лише шкаралупа волі...

Юрба ревла... Калер, здавалось, задубів...

Вояк-сибіряк зіскочив зі скрині. Його обличчя приходилося нарівні з Калеровими ногами. Тільки простягнути до скриньок руку... І тоді сталося наймогутніше...

Калерове обличчя враз ожило й ціле мов би метнуло грім і блискавку. Миттєвим рухом його права нога піднеслася й зі страшною, останньою силою вдарила вперед, в обличчя сибіряка...

Я вам кажу, це був мент, мить... Почувся хряскіт, бризнула кров, сибіряка мотнувся й осів... А на натягненім мотузці загойдалося Калерове тіло!...

— Це, панове, була смерть культурної людини?... Чи ні?...